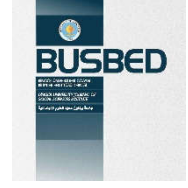

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 23.05.2022
Kabul Tarihi : 07.09.2022

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1120182>

IMMANUEL KANT: BİR BİLGİ DAVASI

Tuğçe ERDİNÇ¹

*Kant'ın bilgi anlayışına girmek için açık kapı çoktur.*²

ÖZ

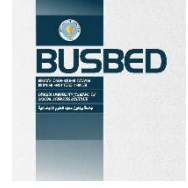
Bu makale, Bilgi Felsefesi'nde (epistemoloji) çığır açan Immanuel Kant üzerinedir. Kant kendi döneminde birçok taraftarı olan ampirizm ve rasyonalizm çatışması arasında bir sentez girişiminde bulunmuştur. Evrensel ve zorunlu olan bilginin imkânı için hem deneye hem de akla ihtiyaç duyan Alman filozof bilginin tek bir kaynaktan doğan iki kökü olduğunu dile getirir. Bunlar duyarlık ve anlama yetisi (anlak)'dir. Duyular bilginin malzemesini oluşturur, anlama yetisi ise bu malzemeyi düzenleyecek, birleştirecek olan şeyi sağlar. Bu minvalde Kant, fenomen ve numen arasında bir ayrıma giderek yalnızca fenomen alanın bilgisine sahip olunabileceğini ifade eder. Numen alanın bilgisi ise bizim için kör bir noktadır, yani bu alanın bilgisine sahip olmak mümkün değildir. Halis bir bilgi duyulur dünyada (*mundus sensibilis*) mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, Sentetik A priori, Duyarlık, Anlama Yetisi, Transandantal Felsefe.

¹ Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, tugceerdinc0@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9230-8990>.

² Uluğ Nutku (2016). *Yeniçağ Felsefesinde Apriori Problemi*, Doğu Batı Yayınları, s.70.

Article Type : Research Article
Date Received : 23.05.2022
Date Accepted : 07.09.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1120182>

IMMANUEL KANT: A CASE KNOWLEDGE

Tuğçe ERDİNÇ¹

ABSTRACT

This article, Immanuel Kant who pioneering in knowledge philosophy is on. Kant attempted a synthesis between the conflict empiricism and rationalism, which had many adherents in period. The German philosopher who needs both experience and reason for the possibility of universal and necessary knowledge states that knowledge has two roots arising from a single source. These is sensibility and understanding. The senses form the material of knowledge and the understanding provides what will organize and unify this material. In this way Kant, distinguishes between phenomenon and numenon and states that only the knowledge of the phenomenon field can be obtained. The knowledge of the numen field is a blind spot for us, that is, it is not possible to have the knowledge of this field. A genuine knowledge is possible in the sensible world.

Keywords: Knowledge, Synthetic A priori, Sensibility, Understanding, Transcendental Philosophy.

¹ Phd Student, Uludağ University, Faculty of Arts and Sciences, tugceerdinc0@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9230-8990>.

1. GİRİŞ

*Filozof olmak isteyen herkes, önce Kantçı olmasını bilmelidir.*¹

Bir saraç ustasının oğlu olarak dünyaya gelen ve oldukça disiplinli bir hayat yaşayan Immanuel Kant (1724 - 1804), Moses Mendelssohn (1729 - 1789) tarafından “her şeyi yıkan” (Recki, 2005, s. 195) filozof olarak anılmıştır fakat ister ‘her şeyi yıkan’ ister ‘her şeyi kurtaran’ kişi olarak anılsın Kant’ın felsefe tarihi içindeki konumu emsalsizdir. O felsefe tarihinde “bir dönüm noktasıdır: Çünkü bir yandan kendisinden önceki düşüncenin bütün çizgilerini felsefesinde toplar; öbür yandan kendisinden sonraki başlıca akımlar da doğrudan doğruya ondan çıkarlar ya da dolaylı olarak dönüp dolaşıp ona varırlar” (Gökberk, 1979, s. 76). Felsefenin birçok alanında yazı kaleme alan (estetik, ahlak, tarih, epistemoloji) Kant’ın özellikle epistemoloji alanında açmış olduğu çığır üzerinde duracağız. Burada şunları dile getirmek yerinde olacaktır. Felsefe tarihi içinde filozof, bir şey’i tutkuyla / özveriyle arar, aradığı şeyi anlamlandırmaya / temellendirmeye başlar. Bu süreçte kavramlar ortaya çıkar. Öyle kavramlar vardır ki filozofun kendisini aşmış ve felsefenin zihin yoran problemlerine dönüşmüştür. Bu zihin yoran problemlerden biri bilginin kaynağının ne olduğu sorunu ve bu soruna eşlik eden akılcılık (rasyonalizm) - deneycilik (ampirizm) arasındaki çatışmadır. Bu çatışmanın birçok taraftarı vardır. İlk taraf (rasyonalizm) bilginin kaynağının akıl; ikinci taraf ise (ampirizm) bilginin kaynağının deney olduğunu ileri sürmüştür. Kimi filozof zihin yoran problemlerin kaynağıdır yani başlangıç sebebidir. Kimi filozof ise var olan probleme yeni bir şey getirir, başlangıca bir kat ekler. Başlangıca bir kat eklemekten kastımız problemi sürdürüp ona (var olan probleme) ‘yeni’ bir şey eklemek, onun üzerine ‘yeni’ bir söz söylemektir. Kant’ın özellikle epistemoloji alanında çığır açtığına değinmiştik. Peki, bu çığıra sebep olan Kant’ın probleme başlangıç kaynağı mı yoksa başlangıca kat çıkan olmasından mı ileri gelmektedir? İkisine de cevabımız hayır. Kant ne bu problemin başlangıç kaynağıdır ne de başlangıca bir kat ekleyendir. O önce bütün evi yıkan (eleştiren - ayırt eden) sonra iki grup (rasyonalizm - ampirizm) arasında orta yolu bulandır. Aslında bu da yeni değildir. Bu uzlaştırma hakem rolünü ilk defa Kant üstlenmez fakat kimse de Kant kadar tam anlamıyla başarı sağlayamaz. Bu başarıyı anlayabilmek / ortaya koyabilmek için iki tarafın (rasyonalistler - ampiristler) görüşlerine kısaca değinmenin uygun olduğunu düşünmekteyiz.

Bu tartışmanın kökleri Herakleitos (İÖ. yak. 535-475) ve Parmenides’e (İÖ. yak. 540 - 470) kadar uzanmaktadır. Epistemoloji ise Rene Descartes (1596 - 1650) ile başlayan dönemde ön plana çıkmıştır. Biz de bu kısımdan başlayacağız. Rasyonalizmin ilk ayağını Descartes, ikinci ayağını Benedictus De Spinoza (1632 - 1677) üçüncü ayağını ise Gottfried Wilhelm Leibniz (1646 - 1716) oluşturur. İlk tarafın sözcüsü Descartes’tan başlayalım. O bilmenin anahtarını deneyde değil ussal düşünmede bulur. Özellikle ünlü balmumu örneği bunun kanıtıdır. Kovandan yeni çıkartılmış bir balmumu parçasını düşünmemizi ister. Balmumu parçasının rengi, biçimi vardır. O (balmumu parçası) duyular vasıtasıyla kavrayabildiğimiz niteliklere sahiptir. Şayet balmumu parçasını ateşe yaklaşıtırsak rengi, şekli, biçimi ortadan kaybolur. O halde duyular asli değildir: “Cisimleri tahayyül etme yetimizle ya da duyularımızla değil de özümüzde var olan anlama yeteneğimizle tanıyoruz” (Descartes, 2018, s. 68). Aynı zamanda filozofun ‘doğuştan ideler’ öğretisinin olduğunu hatırlatarak bu grubun/akımın öncülerinden biri olan Spinoza’ya geçelim. Filozof *Ethika* adlı eserinde üç tür bilgi öne sürer: En alt basamakta duyularımızla edindiğimiz bölük pörçük, bulanık tekil şeyler vardır. Bu düzeyi filozof “sanı ya da *hayal gücü*” (2011, s. 263) olarak adlandırır. İkinci tür bilgi akıl, üçüncü tür bilgi ise sezgisel bilgidir. Spinoza’ya göre, “birinci tür bilgi yanlışlığın biricik nedenidir; ikinci ve üçüncü tür bilgi ise zorunlu olarak doğrudur” (2011, s. 265). Duyular ilk basamakta ve yanlışlığın biricik nedeni olarak yerini almıştır. Bu akımın diğer sözcüsü ise Leibniz’dir. Leibniz’e göre, “iki tür *doğruluk* vardır: *Akıl yürütmeninkiler* ile *olgununkiler*. Akıl yürütmenin doğrulukları zorunludur, onların karşıtı olanaksızdır: Olgunun doğrulukları olumsaldır, karşıtları olanaklıdır” (2015, s. 28). En azından Leibniz “iki çeşit bilgiyi hiç olmazsa yan yana bulundurabilmiştir” (Gökberk, 2012, s. 278) fakat düşünürün rasyonalist yönü daha ağır basar ve doğuştan idelerin bizde deneyimden önce var olduğunu dile getirir: “Gelgelelim bizi sıradan hayvanlardan ayırt eden, Tanrı’yı, bizi kendi kendimizi bilmeye yükselterek bize nedeni, bilimlere veren, zorunlu, bengi doğrulukların bilgisidir. Bu, bizdeki ussal ruh ya da *us* dediğimiz şeydir”² (Leibniz, 2015, s. 26).

Ampirizmin tarafında ise John Locke (1632-1704), George Berkeley (1685-1752) ve David Hume (1711-1776) yer alır. Avrupa’daki Aydınlanmayı başlatan Locke, rasyonalistlerin aksine zihinde doğuştan ilkelerin / idelerin olmadığını öne sürer. Buna en büyük kanıt olarak ise “*çocuklar, budalalar ve benzerleri*” (Locke, 2017, s. 73)’ni gösterir. O zihni “boş olan oda” (2017, s. 78), “beyaz kâğıt” (2017, s.97) olarak tasvir eder. Zihin filozofun deyimiyle boş bir levha (*tabula rasa*)’dır. Peki, ideler doğuştan değilse bize nereden gelmektedir? “İdelerimiz *deneyden* gelirler; bütün bilgilerimiz eninde sonunda deneye dayanırlar ve deneyden çıkarlar” (Gökberk, 2012, s.

¹ Immanuel Kant (2015). *Seçilmiş Yazılar*, (Çev. Nejat Bozkurt). Sentez Yayıncılık, s.118.

² Zorunlu bengi doğruluklar bütün ussal bilgilerin ilk ilkeleridir. Onlar doğuştanıdır. Gerçekte zorunlu bengi doğruluklar, evrenin ilkeleri oldukları gibi bizim doğamızın da ilkeleridir. Çünkü bizim özümüz tüm evreni temsil eder. Dolayısıyla bu doğrulukların bilinci ya da bilgisi kendi kendimizin aynı zamanda bütün şeylerin en son gerekçesi olan Tanrının da bilgisidir. (Dipnot Çevirene aittir).

297). “Bilgimizin tümünün temelinde deney vardır” (Locke, 2017, s. 97). Locke bilgiyi iki çeşit idede toplar. İlki duyum ideleri (*ideas of sensation*) / dış deney; ikincisi düşünüm ideleri (*ideas of reflection*) / iç deney. Duyu ideleri duyular -görme, tatma, koklama, dokunma- ; düşünme ideleri ise “algılama, düşünme, kuşkulama, inanma, uslamlama, bilme, isteme” (2017, s. 98)’dir. Bu iç duyudan ilerleyen felsefe tarihinde ‘var olmak algılanmaktadır’ (*to exist is to be perceived*) sözüyle anılan bu tarafın diğer bir sözcüsü Berkeley’dir. Berkeley’e göre, “dünya, ruhlardan ve onların idelerinden” (Scruton, 2018, s. 110) oluşur. İdeler zihnin dışında değil, zihin tarafından algılanan şeydir: “Sonsuz çeşitlilikteki ideaların ya da bilgi nesnelere yanında, bunları bilen ya da algılayan, istemek, imgelemek, anımsamak gibi çeşitli işlemler uygulayan bir şey daha vardır. Ben bu algılayan etkin şeye zihin, *tin*, *ruh* ya da *kendim* diyorum” (Berkeley, 1996, s. 36) ve eğer *tin* yoksa idelerimiz de yoktur: “Kendilerini algılayan bir zihin olmaksızın varolamayacakları da bu kadar açık görünüyor” (Berkeley, 1996, s. 36). Bu akımın diğer bir savunucusu ise Kant’ı *doğmatik uykusundan uyandıran* Hume’dur. Filozof zihnimizin tüm algılarını “izlenim ve tasarım” (2020, s. 17) olarak ikiye ayırır. Bu ikisi arasındaki fark ise “hem insan zihnine girişlerindeki hem de düşünce veya bilincimizde iz bırakmalarındaki güçlülük ve canlılık derecelerindedir” (2020, s. 17). İzlenimler, duyuları içerir, canlıdır; tasarım ise bu izlenimlerin “düşünme ve akıl yürütmedeki soluk imgeleri” (2020, s. 17)’dir. İdelerin olmasının koşulu ise izlenimlerdir. İzlenim ve tasarımların bilgi haline gelmesinde zihnin çağrışım özelliğinden yararlandığını dile getiren Hume, bu esnada üç nitelik sayar: “Benzerlik, zamanda veya yerde Bitişiklik ve Neden - Sonuç” (2020, s. 22). Burada özellikle Kant’ın felsefesinde farklı bir hal alan nedensellik ilkesi üzerinde kısaca duralım. Zihnin kavrayış yeteneğini ele alan Hume, akıl yürütmeleri tanımlayıcı veya fikir bağlantıları üzerindeki akıl yürütmeler, olgu ve varlık sorunları hakkındaki akıl yürütmeler olarak ikiye ayırır. İlki genel, doğru ve zorunludur, kesin bilgi sağlar. Buna Cebirdeki akıl yürütmeler örnek verilebilir. İkincisi ise kesinlikten uzak olumsuzdur. ‘Yarın güneş doğacaktır’ önermesi ‘yarın güneş doğmayacaktır’ önermesi kadar akıl tarafından anlaşılabilir. ‘Yarın güneşin doğacağına’ olan inanç filozofa göre zihinsel alışkanlıkların bir ürünüdür. Şöyle ki gecenin gündüzü takip etmesi demek, geceyi şimdiye kadar gündüz takip etmiş demektir. Biz bu birliktelik’ten dolayı bu sonuca varıyoruz. Hume’a göre, bu nedensel bir bağ değildir, iki olgunun zamanda art arda gelmesidir. Bu bir alışkanlıktır. O halde nedensellik diye bir şey yoktur. Nedensellik ne akılla ne de deneyle elde edilir. Böylelikle Hume, Sir Isaac Newton’ca (1643 - 1727) ortaya atılan dünyanın bilimsel önermelerini de sarsmıştır. Çünkü Newton doğada gördüğümüz olgular arasındaki bağlantıların matematiksel olarak ifade edilebileceğini dile getirmiştir. Hume ise burayı kesinlikten uzak olumsuz olarak adlandırmıştır. Burada iki noktanın altını çizelim: İlk olarak Hume, izlenimi olmayan bir şeyin idesi olamayacağını ileri sürüp metafiziği kaldırıp atmıştır. İkinci olarak bilimi, bilgiyi temelinden sarsmıştır. Bir evin yıkılışını hayal edin her yer toz duman olmuştur. Bu noktada Kant gelip bu yıkılan evi tekrar inşa edecektir.

2. KANT’IN ÇAĞRISI: BİR MAHKEME KURUN!

Bir mahkeme kurmanın gerekliliğinden bahseden Kant’ın çağrısı oldukça önemlidir. Bu çağrı kendinde büyük bir çabayı taşımaktadır. Bu çaba ise sadece Kant’ın değil felsefenin görevidir. Bu çağrı, aklın kendini bilme görevidir. Bu mahkeme ise “*Arı Usun Eleştirisinin* kendisinden başkası değildir” (Kant, 2019, s. 16). Kant insan aklının kaçamadığı sorularla karşı karşıya kaldığını ve bu sorulara ise yanıt vermede aklın yetkin olmadığını ileri sürer. O halde akıl her şeyi bilemez. Bu haliyle rasyonalistlerden daha çok ampiristlere yakın gözüken filozof, tüm bilgilerin deneyle başladığı iddiasını önemli bulur. Hatta deneyim Kant’a göre “ilk öğretimdir” (Kant, 2019, s. 39): “Tüm bilgimizin deneyim ile başladığı konusunda hiçbir kuşku yoktur” (Kant, 2019, s. 39). Kant burada kalmaz yola devam eder: “Ama tüm bilgimizin deneyim ile başlamasına karşın, bundan tümünün de deneyimden doğduğu sonucu çıkmaz” (Kant, 2019, s. 40). Burada hemen belirtelim ki, Kant’ın amacı deneyimle elde edilmeyen “sonu gelmez çekişmelerin kavga alanı” (Kant, 2019, s. 15) olarak nitelediği, Metafizik’in olanaklı olup olmadığını belirlemek / tespit etmektir: “Amacım, Metafiziği uğraşmaya değer bulan herkesi, çalışmasına ara vermesinin, şimdiye dek olan biteni olmamış saymasının ve her şeyden önce ‘acaba Metafizik gibi bir şey hiç olanaklı mıdır’ sorusunu sormasının kaçınılmazcasına zorunlu olduğu konusunda ikna etmektir” (Kant, 2015a, s. 3).

Bu alanda kendimizi sormaktan alıkoymadığımız, deneyimle elde edilmekten uzak olan, Tanrı, özgürlük, ölümsüzlük gibi konular vardır. Bu minvalde aklın her şeyi kavrayabilecek güçte olduğunu ileri süren rasyonalistleri abartılı bularak eleştirecektir. Descartes ve izleyicileri akla o kadar şüphesiz inandılar ki neredeyse felsefeyi metafizikle özdeşleştirdiler. Tanrı vb. gibi konuları zihnin doğuştan getirdiğini öne sürerek, akli sınırlandırmaktan öte her şeyi bilen bir şey olarak tanımladılar. Diğer yandan ise bu gibi konuları dışarıda bırakan -özellikle Hume’un bütün metafizik kitaplarını ateşe atın sözü akla gelmelidir- tarafı da eleştirecektir. Kant’a göre, bu gibi konulara “*ilgisizlik* taslamayı istemek boşunadır” (Kant, 2019, s. 16). Çünkü bu insanın kaçamadığı yazgısı, doğal bir eğilimidir. Ampiristler “bilgideki *a priori* öğeyi göremediler” (Cevizci, 2019, s. 710). Buradan anlaşılıyor ki Kant tek çizgide yürümeyecektir. Her ikisine de gereğinden fazla ‘yüz vermeyerek’ kendine özgü bir felsefe ortaya koyacaktır. Bu ise felsefe tarihinde kriticizm olarak yerini almıştır. Kriticizm “aklın kudretini tenkit etmek ve bu suretle metafiziğin imkân ve imkânsızlığını takrir etmektir” (Erişirgil, 1997, s. 65). Aynı zamanda “eleştirmek, elemek, ayırt etmek de demektir” (Gökberk, 1979, s. 76). Burası oldukça

önemlidir. Çünkü aklın kendi sınırlarını bilmesi gerekir. Aksi takdirde “salt aklın hiçbir kritiğe gerek görmeden istediği yere kadar ulaşabileceği önyargısı, ahlaka karşı olan inançsızlığın kaynağı olmuştur” (Heimsoeth, 2007, s. 69). Kant bu noktada şunları dile getirir: “*İnanca* yer açabilmek için *bilgiyi* ortadan kaldırmak zorunda kaldım” (Kant, 2019, s. 30). Buraya kadar söylediklerimizi toparlayacak olursak özetle şunu söylememiz mümkündür: Kant’a göre, bilgi için hem deney hem zihin gereklidir: “Deneyim hiç kuşkusuz bize neyin var olduğunu söyler, ama zorunlu olarak niçin başka türlü değil de öyle olması gerektiğini değil. Bu nedenle bize hiçbir gerçek evrensellik vermez, ve bu tür bilgi üzerinde öylesine direten us onun tarafından doyurulmaktan çok uyarılır” (Kant, 2019, s. 39). Dikkat edilirse Kant “deneyin akli tatmin etmekten çok uyanmasına, daha da ileri bilgiler peşinde koşmasına neden olduğunu açıkça belirtmektedir. Dolayısıyla akıl, içi zorunluluk karakteri taşıyan, evrensel nitelikli bilgi peşinde koşmaktan bir an bile geri durmaz” (Taşkın, 2002, s. 284). Evrensel nitelikli olarak kastedilen deneyimden bağımsız *a priori* deneyimdir.

2.1. A priori Bilgi

Tüm bilginin deneyimle başladığını kabul eden Kant bu noktada kalmayacaktır. Çünkü deneyim bize evrensellik vermemektedir. Bize evrensellik vermeyen bu bilgiye karşılık gelen a posteriori bilgi’dir. Bu sebeple Kant deneyimden türetilmeyen evrensel olan bilginin izini sürer. Bu bilgiye karşılık gelen ise a priori bilgi’dir. Özellikle bu bilgideki vurgu deneyimden tümüyle bağımsız olmasındadır. Çünkü a priori bilgi kimi zaman a posteriori bilgiyle karıştırılmaktadır. Örneğin kendi evinin temellerini oyan bir kimse evin yıkılacağını tahmin edebilmesine rağmen bunu bütünüyle a priori olarak bilemez. Çünkü “daha önceden cisimlerin ağır olduklarını ve buna göre destekleri uzaklaştırılınca düştüklerini deneyim yoluyla öğrenmiş olması gerekirdi” (Kant, 2019, s. 40).

Bu iki bilgiyi (a priori - a posteriori) kesin çizgilerle ayırmak isteyen filozofun bu ayırmadaki güvenilir yamacı: *zorunluluk ve evrensellik*’tir. Bu iki yamaç “hiçbir biçimde birbirlerinden ayıramazlar” (Kant, 2019, s. 41). Kant a priori bilginin deneyimden türetilmeyeceği konusunda Hume ile aynı fikirdedir. Ayrıldıkları husus ise Hume’un nedensellik ilkesini alışkanlıkla açıklamasıdır. Kant’a göre, “tüm değişimlerin bir nedeni olmalıdır” (Kant, 2019, s. 41) önermesi bir alışkanlık değil, a priori bilgidir. Bu bilginin var olduğu matematikte açık olarak görülür. Aynı zamanda a priori köken sadece kendini yargılarda göstermez. Örneğin bir cisim düşünelim. Bu cisme ilişkin, renk, yumuşaklık, katılık vb. deneyimden edindiğimiz özellikler kaybolda dahi, bu cismin kaplamış olduğu mekân kalmaktadır. O halde deneyimin sunduğu bütün özellikleri uzaklaştırsak dahi mekâna ilişkin bir düşüncüyü uzaklaştıramayız. Kant en başından beri a priori bilginin mümkün olduğunu varsaymaktadır. Onun asıl merakı bu işleyişin nasıl olduğu üzerinedir. Bu merak filozofu aklın işleyişine yönelik araştırmaya yöneltmiştir. Bu araştırma Kant’ı ayrımlara götürmüştür. Bu ayrımlardan bir çatı kuracak olan filozofun ilk ayrımı a priori - a posteriori ayrımıdır. İkinci ayrımı ise analitik- sentetik yargılar ayrımıdır.

2.2. Analitik- Sentetik Yargılar

Kant için yargı, “konu ve yüklem gibi iki unsuru bir araya getirerek, onları birbirleriyle ilişkilendiren bir düşünce hareketi (Cevizci, 2019, s. 712)’dir. Örneğin “Su, 100 derecede kaynar” veya “Bu gül sarıdır” dediğimiz zaman ileri sürdüğümüz bu yargıdaki iki unsuru zihin bağıntı tespit ederek birleştirir. Yargının temelinde ise bu bağıntı vardır. Kant öncelikle “bilginin özne-yüklem ilişkisinden doğan bir yargı olduğu sonucuna” (Taşkın, 2002, s. 286) varmıştır. O halde her yargı, “bir yüklemle bir özneyi ilişkiye sokan zihinsel bir edimdir” (Delacampagne, 2020, s. 7). Bu yargılar, analitik ve sentetik yargılardır. Analitik yargıları, “B yüklemi A’ya bu A kavramında (gizli olarak) kapsanan bir şey olarak” (Kant, 2019, s. 44); sentetik yargıları ise “B *bütünüyle* A kavramının dışında yatar” (Kant, 2019, s. 44) olarak ifade eder. Analitik yargılar, bilginin içeriğine yeni bir şey eklemeyen çelişme ilkesine dayanan ve doğal yapıları a priori olan açıklayıcı bilgilerdir. Örneğin “bütün nesnelere yer kaplar” (Kant, 2015a, s. 14). Sentetik yargılar, bilginizi arttıran deneyim yargıları olan genişletici bilgilerdir. Örneğin “tüm cisimler ağırdır” (Kant, 2019, s. 44) ifadesi sentetik yargıdır.

2.3. Sentetik A priori Yargılar

Kant bu iki yargı (analitik - sentetik) arasında bir sentez gerçekleştirecektir. Çünkü filozof analitik yargıların izinde değil, a priori özelliği taşıyan ama bilginizi genişleten / arttıran sentetik önermelerin peşindedir. Bu sebeple bu sentez sonucu üçüncü bir yargı ortaya çıkar: Sentetik a priori. Bir tablo üzerinden göstereyim.

1	Rasyonalizm	A priori Bilgi	Analitik Yargı	⇒	Sentetik A priori
2	Ampirizm	A posteriori Bilgi	Sentetik Yargı		

Bu noktada üç soru yöneltelim. (i) Peki, bu sentez Kant’ın felsefesinde nasıl temellendirilmiştir? Öncelikle filozof eski felsefi yöntemlere sırtını döner: “Bugüne dek tüm bilginizin kendini nesnelere uydurması gerektiği

varsayılmıştır; ama onlara ilişkin herhangi bir şeyi kavramlar yoluyla *a priori* saptama ve bilgimizi bu yolla genişletme girişimleri bu varsayım altında boşa çıkmıştır” (Kant, 2019, s. 25). Kant, özneyi bilme sürecinde merkeze almıştır. Bu ise felsefe tarihinde Kant’ın Kopernik Devrimi olarak bilinmektedir. Burada akla Berkeley gelmemelidir. Berkeley gerçekliği insan zihnine indirgemıştır. Kant ise “insan zihninin düşünmek veya algılamak suretiyle şeyleri yarattığını söylüyor değildir. O, insan zihninin şeyleri sadece, onlar bilginin özne tarafındaki *a priori* koşullarına tabi oldukları sürece bilebildiklerini söylemektedir” (Cevizci, 2019, s. 716). “Kant duyuşal yoldan bize açık olan evrenin, bu haliyle karmakarışık bir duyuşlar topluluğu, bir kaos görünümünde olduğunu, bilincimizin *birleştirici* işlevleriyle (duyarlık, anlık ve aklın işlevleri) duyuşal yoldan algıladığımız nesnelere ve evrenin bir kozmos halinde düzenlendiğini söyler. Kant’ın deyişleriyle ‘Kopernikusvari devrim’i de buradadır. Kant kendisine kadar akıl - evren, kavram - nesne arasında tam bir denklik olduğunu kabul eden *denklikçi doğruluk anlayışını* yıkmış oluyordu (...) Yani bizde duyarlık formları, anlık ve akıl kategorileri vardır ve biz nesnelere bunların süzgecinden geçmiş halleriyle biliriz.” (Özlem, 2014, s. 14). (ii) Sentetik a priori yargı ne demektir? Sentetik a priori yargı, “eldeki kavramın dışına çıkan (sentetik), ama buna rağmen deneye dayanmayıp a priori olan yargı demektir (...) Sentetik a priori yargı’da, hem bilgimizi genişleten (sentetik yönü) hem de zorunlu ve tümel-geçer olan (a priori yönü) bir bilgi olacaktır” (Gökberk, 2012, s. 352). (iii) Peki, bu sentetik a priori yargılarla nerede (hangi alanlarda) karşılaşırız? Kant üç alan sayar: Matematik, fizik ve metafizik. Filozofa göre “matematiksiz önermeler (...) her zaman *a priori* yargılardır” (Kant, 2019, s. 47). Bu ifadeler a priori olsalar dahi analitik bir önerme değildir. Örneğin $7+5=12$ ifadesi analitik bir yargı olarak düşünülebilir fakat on iki ifadesini, salt yedi ile beşin birleşmesinden oluşan bu tek sayıyı (on iki), istediğimiz kadar öğelerine ayırılım, beş ile yedinin içinde on ikiyi bulamayız. O halde bu bize yeni bir bilgi sağlar, bilgimizi genişletir. Bu sebeple sentetiktir. Fizik içinde aynı şey geçerlidir. Bu bağlamda Kant iki önermeyi bizlere sunar, “cisimsel dünyanın tüm değişimlerinde özdek niceliği değişmez kalır” (Kant, 2019, s. 48) ve “tüm devim iletimlerinde etki ve tepki her zaman birbirlerine eşit olmalıdır” (Kant, 2019, s. 48). İki önerme hem a priori hem de sentetiktir. İlk önermeyi ele alırsak, “özdek kavramında onun kalıcılığını değil ama yalnızca kapladığı uzaydaki bulunuşunu düşünürüm (...) Önerme öyleyse analitik değildir, tersine sentetiktir ve gene de *a priori* düşünülür” (Kant, 2019, s. 48). Metafizikte ise sentetik a priori önermelerin olduğuna Kant şüpheyle yaklaşır. Eğer metafizik güvenilir bir bilgi iddiasını taşıyacaksa sentetik a priori yargılar üretebilen bilimleri kendisine örnek almalıdır. Sentetik a priori yargılar metafizik için deyim yerindeyse bir Arşimet noktasıdır: “Metafizik’in ayakta kalmasını ya da düşmesini belirleyecek olan noktadır” (Kant, 2019, s. 49). Kant sentetik a priori önermelerin nasıl olanaklı olduğu sorusuyla ilgili dört soru yönelir. Bunlar sırasıyla, “*Arı Matematik nasıl olanaklıdır?*”, “*Arı Doğa Bilimi nasıl olanaklıdır?*” (Kant, 2019, s. 49), “*Metafizik doğal eğilim olarak nasıl olanaklıdır?*”, “*Metafizik bilim olarak nasıl olanaklıdır?*” (Kant, 2019, s. 50). Dikkat edecek olursak, Kant metafizik kısmında ikili bir ayırım yapar. İlk insanda doğal bir eğilim olarak, insanın kaçamadığı sorular olarak metafizik, ikincisi ise gerçekliğe dair bilgimizi genişletmeye çalışan bir bilim olarak metafizik. Buraya kadar toparlayacak olursak eğer bir ‘şey’ bilgi iddiasını taşıyacaksa sentetik a priori yargılar üretebilmelidir. O halde bilgi nedir? sorusunun cevabı bellidir: *Bilgi, sentetik a priori yargıdır.*

3. TRANSANDANTAL FELSEFE

Transandantal terimi, Kant felsefesinin kilit terimlerinden birisidir. O kendi yöntemine transandantal adını vermektedir. Bu yöntem ise “şu ya da bu objeye yönelmiş olan bilgiyi değil *bilginin kendisini* inceleyen yöntemdir; bilginin kritiğidir, bilgi öğretisidir” (Gökberk, 2012, s. 351 - 352). Kant insan aklında var olan bilgi formlarını araştırmaya / bulmaya yönelir. Bu yönelişi ‘büyük bir kazanım’ olarak niteleyen Kant’ın bu yöntemi, aklımızı “yanılgılardan özgür tutmaya hizmet edecektir” (Kant, 2019, s. 51 - 52). Kant, transandantal felsefeyi şu şekilde adlandırır: “Nesneler ile olmaktan çok *a priori* olanaklı olduğu ölçüde nesnelere ilişkin bilgi türümüz ile ilgilenen tüm bilgiyi aşkınsal³ olarak adlandırıyorum. Böyle bir kavramlar dizgesi Aşkınsal Felsefe olarak adlandırılabilir” (Kant, 2019, s. 52). Transandantal Felsefe, “arı usun tüm ilkelerinin dizgesidir” (Kant, 2019, s. 53) ve ‘saf aklın eleştirisi’, gayesi salt aklın ilkelerini oluşturmak olan transandantal felsefeyi içermelidir. Böyle bir bilimi ortaya atan veya olanağını sorgulayan Kant için buradaki önemli nokta “görgül herhangi birşey kapsayan hiçbir kavramın içeri girmesine izin verilmemesi” (Kant, 2019, s. 53)’dir. Kant’a göre, bilginin tek bir kaynaktan doğan iki kökü vardır. Kant bu kökleri yeti ya da yetenek olarak adlandırır. Bunlar duyarlık ve anlama yetisidir. “İlki yoluyla nesnelere bize verilir, ikincisi yoluyla ise düşünülürler” (Kant, 2019, s. 54).

3.1. Transandantal Estetik (Mekân ve Zaman)

Kant, “*a priori* duyarlığın tüm ilkelerinin bir bilimi” (Kant, 2019, s. 58)’ni *Transandantal Estetik* olarak adlandırır. Bu ilk kısımda, bilginin ilk kökü üzerinde duracağız (duyarlık yetisi / yeteneği). Kant, nesnelere bize duyarlık aracılığıyla verildiğini ve bu verilme sonucunda sezginin meydana geldiğini dile getirir. Burası oldukça önemlidir. Çünkü “tüm düşünce, ister doğrudan isterse dolaylı olsun, belli ayırmaçlar aracılığıyla, en sonunda sezgiler ile ve dolayısıyla bizim durumumuzda duyarlık ile bağıntılı olmalıdır, çünkü bize başka hiçbir

³ Transandantal.

yolda bir nesne verilemez” (Kant, 2019, s. 57). Buradaki önemli husus a priori formların izini sürmektir. O halde duyarlık ampiristlerin ileri sürdüğü gibi duyu organlarınca elde edilen bir yığından ibaret değildir. Kant’a göre duyarlığın a priori formları vardır: “bir cismin tasarımından anlağın ona ilişkin olarak düşündüklerini –töz, kuvvet, bölünebilirlik vb.- ve, benzer olarak onda duyuma ait olanları- içine-işlenemezlik, sertlik, renk vb.- yalıtırsam, gene de benim için bu görgül sezgiden geriye bir şeyler kalır” (Kant, 2019, s. 58). Bu geriye kalan duyarlığın formları olan *mekân* (*dış duyu*) ve *zaman* (*iç duyu*)dır: “Dıştan gelen hiçbir veri yoktur ki, mekânla bağı olsun. Aynı şekilde içten gelen hiçbir veri yoktur ki bunun algılanması, örneğin bir ağrının duyulması, zaman akışı içinde yer almasın. Bundan da anlaşılıyor ki, mekân dışa bağlı duyuların; zaman da, içe bağlı duyuların formudur. Fakat zaman dış algı alanına da uzanır. Mekân içinde ortaya çıkan her şey, olaylar halinde, oluş içinde birbirine bağlanarak olup biter; ‘olup bitme’ olarak da zaman içinde geçer” (Heimsoeth, 2007, s. 80).

Mekân, deneyimle elde edilmeyen, fenomenlerin olanağının koşulu olan, “tüm dış sezgilerin temelinde yatan zorunlu bir *a priori* tasarımıdır” (Kant, 2019, s. 59). Zaman ise “tüm sezgilerin temelinde yatan zorunlu bir tasarımıdır” (Kant, 2019, s. 64): “Zaman ve mekân her türlü algının temel formlarıdır. Bu formlar, bütün tek tek algılardan önce gelen ‘önkoşullar’dır” (Heimsoeth, 2007, s. 80). Onlar “*diskürsif* (düşünceyle varılan) kavramlar, yani genel kavramlar değil” (Gözkan, 2020, s. 50 - 51), “birer görüdür; sezgidir, birleştirir ve biçimlendirirler” (Öktem, 2004, s. 46). Burada şunları eklemek doğru olacaktır. Kant’a göre, mekân ve zamanın ampirik bir realitesi vardır fakat mekân ve zamanın kendi başına, ben’den -suje’den- ayrı olarak mutlak bir gerçekliği bulunmamaktadır ya da bu mekân ve zaman nesnelere bağımlı olan bir nitelik değildir: “uzay ve zamanın öznel bir kaynağı vardır. Uzay ve zaman yalnızca öznedeki bulunurlar (...) kendi başlarına var olan, ya da nesnel bir belirlenim olarak nesnelde bulunan, böylece nesnelere görülerinin bütün öznel koşullarından sıyrıldığında bile var olmalarını sürdüren bir şey değildirler. Uzayın ve zamanın sözünü yalnız insan bakımından edebiliriz” (Akarsu, 2014, s. 33).

3.2. Transandantal Analitik (Kategoriler Tablosu)

Bu kısımda, bilgimizin ikinci kökü / yetisi üzerinde duracağız. Altını çizmek gerekirse bu iki yetinin işlevleri birbirinden farklıdır: “Anlak hiçbir şey sezemez, ve duyular hiçbir şey düşünemezler” (Kant, 2019, s. 78). İşlevleri farklı olan bu iki yetinin birleşmesinden bilgi meydana gelir. Bu iki yetiyi Kant iki ayrı başlık altında toplayıp ele almıştır. (duyarlık, transandantal estetik; anlama yetisi, transandantal mantık). O halde soralım: Kant neden tek bir kaynaktan doğan iki kökü ayrı başlıklar altında ele almıştır? Burada vurgulamak istediğimiz şey şudur: Kant yola çıkarken ya da evi inşa ederken her şeyi yerli yerine koymak ister, yani çimento çimento olduğu tuğlanın tuğla olduğu baştan bellidir. Yalnız burada hemen belirtelim ki, bilginin oluşmasında birbirine bağı olan bu iki yeti, bilgi teorisi bakımından ele alındığında / araştırmaya tabi tutulduğunda geçici olarak birbirinden ayrılırlar yoksa bu iki yeti birbirine bağıdır.

Bilgimizin ikinci kökü anlama yetisidir. Sıra artık bu düşünmenin sınırlarını belirlemek, onun ilkelerini ortaya koymaktır. Kant burada dört önemli husustan bahseder: “(1) kavramların görgül değil ama arı kavramlar olmaları; (2) sezgiye ve duyarlığa değil ama düşünceye ve anlağa ait olmaları; (3) ögesel kavramlar olmaları ve türevsel ya da onların bileşikleri olanlardan açıkça ayırdedilmeleri; (4) tablolarının tamamlanmış olması ve arı anlağın bütün bir alanını bütünüyle doldurmaları” (Kant, 2019, s. 84). Anlak (anlama yetisi) bir sezgi yetisi olmaktan çok uzaktır. Anlama yetisi bir düşünme yetisidir. Düşünce ise “kavramlar yoluyla bilgi” (Kant, 2019, s. 86) demektir: “Kavramlar öyleyse düşünmenin kendiliğindenliği üzerine dayanırlar, tıpkı duysal sezgilerin izlenimin alıcılığı üzerine dayanmaları gibi” (Kant, 2019, s. 86). Adım adım gidelim. Peki, anlama yetisi bu kavramları nasıl kullanacaktır? Bu kavramlarla anlama yetisi yargıda bulunur. Bu iki yetinin nasıl birleştiğine bakalım. Duyular ile elde edilen bilgi sübjektiftir dolayısıyla zorunlu değildir. Bu yetiye / yeteneğe objektif bir yargı veren anlama yetisinin kendisidir. O halde anlama yetisi duyu algılarımızın anlaşılmasının olanağıdır: “içerik olmaksızın düşünceler boş ve kavramlar olmaksızın sezgiler kördür” (Kant, 2019, s. 77). Kavramsız olmak = kör olmak’tır. Duyu verilerinin tek başına bir anlamı yoktur. Daha anlaşılır kılalım. Özellikle Kant *Prolegomena*’da deney yargıları ile algı yargıları arasında bir ayrım yapar: “Deney yargılar, nesnel geçerliğe sahip oldukları zaman, Deney yargılarıdır; sadece öznel geçerli olanlarını ise sırf algı yargıları diye adlandırıyorum. Bu ikincileri, saf anlama yetisi kavramlarını değil; sadece düşünen bir öznedeki algıların mantıksal bağlantılılığını gerektirirler. Oysa birincileri, her zaman duysal görünümün tasarımlarından öte, özce anlama yetisinde yaratılmış özel kavramlar şart koşarlar; işte bu kavramlar deney yargısının nesnel geçerli olmasını sağlarlar” (2015a, s. 48). Algı yargıları özeldir. Anlama yetisi işe karıştığında öznel ortadan kalkar, nesnellik ve zorunluluk yerini alır. Kant’ın verdiği örnekle somutlaştırıp daha anlaşılır kılalım: “güneş ışınları bir taşa vurursa, o taş ısınır. Bu yargı, ben veya başkalarının bu ne kadar sık algılanırsa algılandığı, sırf bir algı yargısıdır ve hiçbir zorunluluk içermez; algılar yalnızca alışlagelerek böyle bağlanmış bulunurlar. Oysa eğer ‘güneş taşı ısıtır’ dersem, o takdirde algıya bir de anlama yetisinin neden kavramı eklenir; bu kavramda ısı kavramı güneş ışığı kavramıyla zorunlu olarak bağlanır ve sentetik yargı zorunlu olarak genel geçer, dolayısıyla nesnel olur ve bir algıdan deneye dönüşür” (2015a, s. 51 - 52). Kant yargıları ‘Yargıların Mantıksal Çizelgesi’ adını vermiş olduğu tablo üzerinden şematize etmiştir. Yargıları, nicelik, nitelik, bağlantı ve kiplik olarak dörde

ayırır. Bu yargı türlerinin hepsi kategorilere denk düşmektedir. Aslında ne kadar yargı varsa o kadar kategori vardır. Kategoriler şahıslara göre değişmeyen, zorunlu olan içi - boş kalıplardır. Bu içi - boş olan kategoriler duyularımıza getirmiş olduğumuz verileri işler: “Bilgide iki yan vardır: 1. Algı ile sağlanmış olan gereçler, 2. Düşünmenin bağlayıp birleştirici etkinliği. Düşünmemizdeki bu etkinlik, bu birleştirici kavramlar olmasaydı, bu evren insan için karmakarışık bir evren olurdu. Algıların bu karmakarışık dünyası içinden düzenli bir dünyanın meydana gelmesini bize düşünmemizdeki bu birleştirici edimler sağlar” (Akarsu: 2014, s. 35). Başka bir ifadeyle “insana görüde [*Anschauung*] verilen şeyin salt *çokluk* [*Mannigfaltigkeit*] olduğudur. Ona, bu çokluk dışında, hiçbir *bağlantı* görüde verilemez. Dolayısıyla onun şeyler arasındaki nedensel bağlantıyı *görmesi* beklenemez. Ama bu, onun bu bağlantılarla ilgili bilgisi olmayacağı anlamına gelmez. Çünkü şeyler arasındaki bağlantılara ilişkin bu *körlüğün* yanında ona bir *kör değneği*, yani *düşünme yetisi* (‘anlama yetisi’: *Verstand*) verilmiştir” (Reyhani, 2005, s. 99-100). Toparlayacak olursak bu birleştirici edimler kategorilerdir. Üçer üçer dört başlık altında sıralanan toplam on iki kategori vardır. Üçüncü kategori ise birincisiyle ikincisinin birleşiminden meydana gelmektedir. Bu sebeple üçüncü kategoriye türetilmiş diyebiliriz. İlk gruptakiler nicelik kategorileri, ikinci gruptakiler nitelik kategorisi, üçüncü grup bağıntı kategorisi son grup ise kiplik kategorisidir. Kant kategorileri bir tablo üzerinden şematize etmiştir. Şematize etmek ise sıradan bir etkinlik değil, aksine “bir sanat, bir işlem, bir amaç, bir *yapılandırma* etkinliğidir” (Eco, 2002, s. 137). Tabloya yer verelim: (Kant, 2019, s. 92).

Kategoriler Tablosu

I
Nicelik
Birlik
Çokluk
Tümlük

II
Nitelik
Olgusallık
Olumsuzlama
Sınırlama

III
İlişki (Bağıntı)
İltililik ve Kalıcılık
Nedensellik ve Bağımlılık
Topluluk

IV
Kiplik
Olanak - Olanaksızlık
Varoluş - Varolmayış
Zorunluluk - Olumsuzluk

3.3. Bilginin Sınırlarını Aşan Kör Nokta: Numen Alanı

Kant, duyarlığın ve anlama yetisinin (*verstand*; *müdrrike*) doğasını ortaya sermiştir. Bu yapının ortaya serilişi iki yetinin sınırlarını belirlemiş ve bu sınırın çizilişi, iki yetinin nerede / ne zaman söz hakkı alacağını bildirmiştir. Kant’a göre, duyularla edindiğimiz izlenimler, zihnin a priori formları olan zaman ve mekân aracılığıyla sezgi haline gelir, anlama yetisi ise bu sezgileri ayırıştırmak ve birleştirmek suretiyle bir sentezde bulunarak yargı verir ve böylece bilgi meydana gelir. Duyularımızla anlama yeteneğimizin birlikte çalıştığı yerde saf bilgi mümkündür. “Kavramın gerecini sağlayan görüdur, görünün birliğini sağlayan da kategori” (Akarsu, 2014, s. 37). Burada Kant’ın ünlü sözüne tekrar yer verelim: “İçerik olmaksızın düşünceler boş ve kavramlar olmaksızın sezgiler kördür”. Biz saf bir bilgiyi algılarımızın dünyasında, duyulur dünyadan (*mundus sensibilis*) elde edebiliriz. Kant’ın en başından beri ulaşmak istediği sentetik a priori yargılardır. Deneyimi ortadan kaldırdığımızda sentetik yargılarda ortadan kalkar. Kant’ın anlatmak istediği deneyle / gözlemlerle elde edilen fenomenolojik bilgidir. Bu sebeple numen alanı filozof için olumsuz bir anlam taşımaktadır. Kant’a göre “kategoriler yalnızca uzay ve zamandaki sezgilerin birliği ile bağıntı içinde anlam taşırlar” (Kant, 2019, s. 204). O halde kategorilerin kullanımı bir duyu nesnesinin ötesine geçemez. Bu sebeple numen alanı tam bir kör noktadır: “Anlama yetisi görünüşün dışında bulunan bu dünyayı düşünebilir, fakat onun hakkında bilgi edinemez; çünkü bilgi ancak kategorilerin geçerliliklerinin sınırına kadardır” (Mengüşoğlu, 2014, s. 38).

4. SONUÇ

Herakleitos ve Parmenides’e kadar uzanan bilgi problemi, Descartes ile başlayan dönemde ön plana çıkmış ve bu problem özellikle rasyonalistler ve ampiristler tarafından kıyasıya ele alınmıştır. Rasyonalistler akli, ampiristler ise deneyi merkeze almışlardır. Akli merkeze alan rasyonalistler kuru bir akılcılıkla her şeyi bilme iddiasında olup boyundan büyük işlere kalkışmış, deneyi merkeze alan ampiristler ise bazı konulara karşı ilgisiz kalmıştır.

Özellikle Berkeley, her şeyi ben'in zihnine hapsedmiş onun peşi sıra Hume gelmiş bilimi, bilgiyi kökünden sarsmıştır. Bu iki mücadele (rasyonalizm- ampirizm) arasında Kant, güçlü bir sentez girişiminde bulunmuştur. Bu sentez girişimi hem her şeyi bilme iddiasından uzak hem de nesnellik / evrensellik iddiasını kendinde taşımaktadır. Cümlelerimizi sona erdirmeden önce burada iki şeyi dile getirelim: İlki, Kant, bilimin ve bilginin öznenin aklında bulunan bilme ilkeleriyle mümkün olduğunu dile getirmiştir. Böylelikle Hume'un toz duman ettiği evi tekrar inşa etmiştir. Aynı zamanda Hume'un bir alışkanlık olarak betimlediği *nedensellik* Kant'ta anlama yetisinin bir kategorisi olarak yerini almıştır. İkincisi, burada iki durum vardır. İlk durum rasyonalistlerin akli sınırsız bir 'bonus' olarak görmesiyle olur olmaz her şeyde konuşma hakkını kendilerinde bulmasıdır. Burada özellikle kastedilen *metafiziktir*. İkinci durum ise Hume'un "*metafizik*'i herhangi bir izlenimi olmadığı için ateşe atın!" söylemidir. Aslında Kant bu iki durumdan da rahatsızdır. Şöyle ki bir bilim olarak *metafizik* mümkün değildir. Bu hususta Hume ile bir yakınlık kurar fakat Kant *metafizik*'i ateşe atma niyetinde değildir. Çünkü hatırlayacak olursak Kant *metafizik* arasında ikili bir ayırım yapmıştır: Bizde doğal bir eğilim olarak *metafizik*, bir bilim olarak *metafizik*. Kant bir bilim olarak *metafizik*'i mümkün görmez. Dile getirmiş olduğumuz üzere ateşe de atmaz. Çünkü *metafizik* insanın doğal bir eğilimi, kaçamadığı yazgısıdır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (2014). *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*. İnkılap Kitabevi.
- Berkeley, G. (1996). *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, (Çev. H. Turan). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Cevizci, A. (2019). *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*. Say Yayınları.
- Delacampagne, C. (2020). *20. Yüzyıl Felsefe Tarihi*, (Çev. D. ÇetinKasap). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Descartes, R. (2018). *Meditasyonlar*, (Çev. E. Sunar). Say Yayınları.
- Eco, U. (2005). Kant ve Ornitorenk. (Çev. Y. Tezgiden – A. Kaftan). *Cogito*, 41- 42, 121- 152.
- Erişirgil, M. E. (1997). *Kant ve Felsefesi*. İnsan Yayınları.
- Gökberk, M. (1979). *Felsefenin Evrimi*. Milli Eğitim Basımevi.
- Gökberk, M. (2012). *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Gözkan, H. B. (2020). *Kant'ın Şemsiyesi: Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*. Yapı Kredi Yayınları.
- Heimsoeth, H. (2007). *Kant'ın Felsefesi*, (Çev. T. Mengüşoğlu). Doğu Batı Yayınları.
- Hume, D. (2020). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. E. Baylan). BilgeSu Yayıncılık.
- Kant, I. (2019). *Arı Usun Eleştirisi*, (Çev. A. Yardımlı). İdea Yayınları.
- Kant, I. (2015). *Seçilmiş Yazılar*, (Çev. N. Bozkurt). Sentez Yayıncılık.
- Kant, I. (2015a). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, (Çev. İ. Kuçuradi- Y. Örnek). Türkiye Felsefe Kurumu.
- Leibniz, G. W. (2015). *Monadoloji: ya da Felsefenin İlkeleri*, (Çev. L. Özşar). Biblos Kitap.
- Locke, J. (2017). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (Çev. V. Hacıkadıroğlu). Kabalcı Yayıncılık.
- Mengüşoğlu, T. (2014). *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi*. Doğu Batı Yayınları.
- Nutku, U. (2016). *Yeniçağ Felsefesinde Apriori Problemi*. Doğu Batı Yayınları.
- Öktem, Ü. (2004). David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakülte Dergisi*, 2, 29 - 55.
- Özlem, D. (2014). *Kant Üstüne Yazılar*. Notos Kitap.
- Recki, B. (2005). Kant ve Aydınlanma. (Çev. H. Çörekçioğlu). *Cogito*, 41- 42, 192 - 213.
- Reyhani, N. (2005). Kant'ın Sentetik Birlik Fikri. *Cogito*, 41- 42, 97 - 119.
- Scruton, R. (2018). *Modern Felsefenin Kısa Tarihi*, (Çev. U. Özmakas – Ü. Hüsrev Yolsal). Dipnot Yayınları.
- Spinoza, De B. (2011). *Ethica: Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak*, (Çev. Ç. Dürüşken). Kabalcı Yayınevi.
- Taşkın, A. (2002). Immanuel Kant'ta Bilginin Kaynağı Problemi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 279 - 294.